

JAARVERSLAG 2016

Bureau de Helling
WETENSCHAPPELIJK BUREAU GROENLINKS

 030 2399900

 www.bureaudehelling.nl

 Oudegracht 312 Utrecht

 info@bureaudehelling.nl

Inhoud

Inleiding - 2

Transitiefase BdH - 2

Verkiezingsprogramma's - 3

Projecten BdH 2016 - 5

Antropoceen - 5

Groene politieke economie - 6

Agro-ecologie - 6

Groene grondstoffen - 7

Green Values, Religion & Secularism - 11

Tijdschrift de Helling - 13

Green European Journal - 15

Hellingproef - 15

Communicatie en netwerken - 16

Annex 1: Officiële gegevens - 17

Inleiding

Voor u ligt het jaarverslag 2016 van Bureau de Helling (BdH), het wetenschappelijk bureau van GroenLinks. BdH levert een bijdrage aan de ontwikkeling van het gedachtengoed en de programmatische vernieuwing van GroenLinks.

In dit jaarverslag leest u welke activiteiten BdH heeft ontplooid, uitgevoerd of in gang heeft gezet. In 2016 jaar zijn de bakens van het bureau verzet wat betreft de inhoudelijke koers van het bureau alsmede de personele bezetting. Deze ontwikkeling wordt toegelicht onder het kopje 'Transitiefase BdH'. Vervolgens worden de projecten van het bureau verantwoord onder 'Projecten BdH 2016'.

Daarna worden de edities van het tijdschrift De Helling omschreven en de rol van BdH in de Green European Journal toegelicht. Wilt u meer weten over ons tijdschrift, lees dan het jaarverslag van tijdschrift de Helling op www.bureaudehelling.nl.

Voor meer informatie over de financiële situatie van BdH verwijs ik u naar ons financieel jaarverslag 2016 op <https://bureaudehelling.nl/over-ons>. De stichting Bureau de Helling Democracy Development Abroad is gelieerd aan BdH. Het jaarverslag van deze stichting vindt u tevens op de website van BdH.

Transitiefase BdH

Sinds 2012 heeft BdH zich ontwikkeld tot groene denktank. Hierdoor levert het bureau een bijdrage aan de ontwikkeling van inzichten en kennis rondom thema's zoals groene economie, het Antropoceen en grondstoffenpolitiek. Halverwege 2016 heeft de toenmalige directeur van BdH Jasper Blom in overleg met het partijbestuur besloten om zijn termijn niet te verlengen. Dit was aanleiding voor het partijbestuur en de medewerkers van het bureau om de thematische focus op groen van het bureau te heroverwegen en los te laten. Dit had geen directe gevolgen voor de activiteiten van 2016, maar wel voor de positionering en ontwikkeling van het bureau, de rol van de website en de ontwikkeling van het jaarplan 2017 (zie <https://bureaudehelling.nl/artikel/jaarplan-2017-bureau-de-helling>).

Onder leiding van interim-directeur Rosalie Smit is hierna gewerkt aan de ontwikkeling van een nieuwe koers gericht op het ontwikkelen van het bureau tot kennisnetwerk en makelaar tussen wetenschap en politiek om zo een bijdrage te leveren aan het gedachtengoed en programmatische vernieuwing van GroenLinks. Hiervoor is ook een nieuwe functie ontwikkeld binnen het bureau (medewerker media en bureau) om de communicatie van het bureau te versterken.

Parallel aan deze ontwikkeling is in 2016 een traject ingezet om de statuten van BdH te actualiseren. Sinds de internationale activiteiten van BdH zijn ondergebracht in de nieuwe stichting BdH DDA was een aantal wijzigingen noodzakelijk. Tevens stond 2016 in het teken van een herijking van tijdschrift de Helling. Hiertoe is door de interim directeur (BdH), hoofdredacteur en redactie (tijdschrift de Helling) een nieuw redactiestatuut opgesteld.

Verkiezingsprogramma's

Tweede Kamer 2016

De programmacommissie voor het landelijke verkiezingsprogramma kon in 2016 haar werkzaamheden – die al eind 2014 waren aangevangen – afronden. Namens Bureau de Helling was Jasper Blom lid van de programmacommissie en behoorden Marijn Bouwmeester en Richard Wouters tot de penvoerders. Bouwmeester was secretaris/projectleider van de programmacommissie. Na haar vertrek bij Bureau de Helling heeft Simon Otjes deze taak op zich genomen. Samen hebben zij met de andere commissieleden vele gesprekken gevoerd met werkgroepen binnen GroenLinks, met experts binnen en buiten de partij en met maatschappelijke organisaties, teneinde suggesties voor het programma te verzamelen.

Na de publicatie van het conceptverkiezingsprogramma in september heeft Bureau de Helling zijn website benut om de discussie over de verkiezingsinzet van GroenLinks te stimuleren. Dit leverde maar liefst 18 artikelen op, van auteurs met en zonder partijkaart. Alle artikelen zijn hier te vinden: www.bureaudehelling.nl/uitgelicht/verkiezingsinzet.

Wouters en Otjes hebben in het najaar veel tijd besteed aan de amendementenprocedure. Hun overleg met de indieners van de vijfhonderd amendementen op het conceptverkiezingsprogramma was dienstbaar aan het sluiten van compromissen tussen indieners enerzijds en partijbestuur en programmacommissie anderzijds. Daardoor kon het GroenLinks-congres in december zich concentreren op de meest controversiële onderwerpen. Ook de voorstellen die het conceptverkiezingsprogramma haalden, zijn doorgegeven aan de Tweede Kamerfractie. Enkele van deze voorstellen kwamen terug in het maatregelenpakket dat GroenLinks heeft aangeleverd aan het Planbureau voor de Leefomgeving ten behoeve van de milieudoorrekening van de verkiezingsprogramma's. Vanaf november 2016 heeft Otjes het aanleveren van standpunten voor talrijke kieswijzers gecoördineerd. Wouters fungeerde hierbij als klankbord.

Basisprogramma gemeenteraden 2018-2022

Vanaf eind 2016 hebben Rosalie Smit, Richard Wouters en stagiair Tijs Sikma suggesties aangeleverd bij de redactiegroep van het basisprogramma voor de gemeenteraadsverkiezingen, onder meer om de congruentie tussen het landelijke verkiezingsprogramma en lokale programma's te bevorderen. Het basisprogramma is in april 2017 beschikbaar gesteld aan de afdelingen van GroenLinks, die er gebruik van maken om hun eigen verkiezingsprogramma op te stellen.

Projecten BdH 2016

Antropoceen

Het doel van dit project was het introduceren van een nieuw concept – het Antropoceen - dat de potentie heeft om de komende jaren de toon te bepalen in het groene debat. Daarmee zou het blijvende invloed kunnen hebben op het GroenLinks-gedachtegoed. Jasper Blom en Petra van der Kooij hebben in dit project het Antropoceen-debat gepolitiseerd met als doel om bekendheid te genereren voor de ethische, morele en normatieve vraagstukken in het Antropoceen waarin politiek handelen en verantwoordelijkheid nemen nodig is. Daarbij lag de focus op de frictie tussen enerzijds het handelen op lokaal en anderzijds op globaal niveau. Middels debat en interviews met diverse experts uit binnen- en buitenland heeft BdH de heersende denklijnen in dit discours proberen bloot te leggen en te vertalen naar ideeën en handvaten voor nationale en lokale politiek.

Op juli 2016 verzorgde Jasper Blom een goed bezochte openbare lezing in nauwe samenwerking met partner Pakhuis de Zwijger over het Antropoceen. Marjan Minnesma en Hanneke Muilwijk traden op als discussianten. Een uitgebreide versie van deze lezing verscheen 8 juli in De Groene waarmee het begrip werd geïntroduceerd aan een breed publiek en de politiek-economische dilemma's die er uit volgen besproken. Eerder publiceerde Blom het artikel 'Politologie in het Antropoceen' op de politieke website www.stukroodvlees.nl (2 mei). Hierin ging Blom in op de uitdagingen voor politieke structuren die volgen uit het Antropoceen.

Door middel van interviews met diverse wetenschappers en experts onderzocht Petra van der Kooij (stagiair) naar de implicaties van het Antropoceen-tijdperk voor het politiek handelen. Dit heeft geleid tot enkele suggesties en stof tot nadenken gericht op:

- De faciliterende rol van de politiek om complexe vraagstukken inzichtelijk te maken door middel van dialoog en debat.
- Nadenken over morele waarden die ons kunnen leiden in politieke keuzes: zorgzaamheid, verantwoordelijkheid, de waarde van de natuur, biodiversiteit, (wilde) dieren.
- Koppelen van lokale actie en mondiaal beleid met polycentric en multilevel governance.
- Een nieuwe politieke ideologie waarin de omgeving/natuur onderdeel is van politieke keuzes en niet alleen sociale relaties een rol spelen (ecologisme/body ecologic).
- Kiezen voor beleid dat leidt tot decentralisering en zo ten goede komt van aan lokale autonomie en veerkracht van systemen en de maatschappij (kleinere productieketens, decentraal gereguleerde groene energie, veerkrachtige landbouw).
- Om vervolgstappen te zetten moeten politici inzien dat klimaatverandering een ethisch probleem is en niet alleen een technisch probleem.

- Gedragsverandering richting ecologisch duurzame levensstijlen kan alleen plaatsvinden als óók de sociaal-economische ongelijkheid wordt aangepakt.

Jasper Blom en Petra van der Kooij hebben met hun onderzoek naar en publicaties over het Antropoceen een discours met nieuwe ideeën, problemen en mogelijke oplossingen binnen het bereik van het GroenLinks-gedachtengoed weten te plaatsen.

De artikelen van Petra van der Kooij zijn hier gebundeld op de site van BdH: <https://bureaudehelling.nl/category/tags/antropoceen>.

Groene politieke economie

Samen met Jasper Groen (GroenLinks Amsterdam) zocht Jasper Blom begin 2016 in dit project naar een verdere uitwerking van groene economie als antwoord op het economisme. Dit heeft geleid tot de volgende publicaties:

‘Bouwen in de stad moet ambitieuzer’ (met Jasper Groen), Parool, 2 maart 2016

‘Amsterdam pak je kans: bouw circulair’ (met Jasper Groen), Cobouw, 24 februari 2016

De publicaties hebben geleid tot diverse uitnodigingen voor debatdeelname bij Pakhuis de Zwijger en op BNR radio. Daarmee heeft het project bijgedragen aan het aanjagen van debat, één van de doelstellingen van BdH.

Agro-ecologie

Marijn Bouwmeester verdiepte zich in 2016 (tot haar vertrek op 1 oktober) in het thema voedsel vanuit het perspectief van de agro-ecologie. Hierbij is een visie ontwikkeld op het voedselsysteem als geheel, waarbij zowel naar de productie, de distributie als de consumptie van voedsel wordt gekeken. Ze maakte interviews, bezocht conferenties en deed hierover verschillende keren verslag op de website van Bureau de Helling. Samen met Erica Meijers bereidde ze een special van tijdschrift de Helling voor over het thema voedsel. Dit nummer verscheen op 26 september. Het was een van de meest succesvolle nummers van 2016 en is inmiddels uitverkocht.

Daarnaast organiseerde ze samen met Arend Westdijk (Eerste Kamerfractie) op 4 november een conferentie over het thema voedsel voor dat plaatsvond in de Eerste Kamer. Na Bouwmeesters vertrek en dat van Arend namen Erica Meijers en Jeroen Trimpeburger (Eerste Kamerfractie) de organisatie over. De conferentie richtte zich op de vraag hoe voedselzekerheid en duurzame

productie van voedsel te combineren zijn en welke keuzes daarvoor politiek noodzakelijk zijn. Daarbij spelen verschillende kwesties een rol, zoals een groeiende wereldbevolking, klimaatverandering en een toenemende schaarste van grond en grondstoffen. Wat kan de Nederlandse politiek bijdragen, ook als lid van de VN en de EU? Onder de titel 'Duurzaam voedsel voor iedereen' namen onder andere Daniëlle Hirsch (directeur van de ontwikkelingsorganisatie Both Ends), Hidde Boersma (wetenschapsjournalist), Edith Lammerts (hoogleraar Louis Bolk Instituut) en Rik Grashoff (Tweede Kamerlid GroenLinks) deel aan de conferentie. Het dagvoorzitterschap was in handen van Eerste Kamerlid Marijke Vos. Er waren 75 mensen aanwezig.

Meer over het themanummer 'Voedsel' van de Helling en de publicaties van Marijn Bouwmeester vindt u hier: <https://bureaudehelling.nl/category/themas/natuur-en-voedsel>

Groene grondstoffen

1. Global commons

Het project Groene grondstoffenpolitiek beoogt onder meer om GroenLinks scherper te positioneren in het debat over de circulaire economie. Een visie op de toekomst van grondstoffenwinning hoort daarbij. Zo hebben medewerker Richard Wouters en vrijwilliger Liesbeth Beneder zich in 2016 gebogen over de vraag of niet-ontgonnen gebieden zoals de oceaانبodem en de ruimte een oplossing bieden voor de schaarste aan metalen. Immers, een tekort dreigt nu de rijkste ertsen in de continentale aardkorst gedolven zijn en mijnbouw steeds vaker op milieu- en mensenrechtenbezwaren stuit.

Diepzee- en ruimtemijnbouw krijgen tot nu toe weinig politieke aandacht, terwijl de plannen voor exploitatie van de oceaانبodem, de Maan en planetoïden steeds concreter worden. Zo legt de Internationale Zeebodemautoriteit de laatste hand aan milieuregels voor de tientallen bedrijven die metaalertsen willen delven op de oceaانبodem. De Verenigde Staten hebben in 2016 toestemming gegeven voor de eerste commerciële maanlanding: het bedrijf Moon Express wil in 2017 op de maanbodembodem gaan zoeken naar winbare voorraden metaalertsen en water.

De voorlopige conclusie is dat we diepzeemijnbouw en ruimtemijnbouw niet moeten zien als panacee voor de schaarste. Diepzeemijnbouw stuit op ecologische grenzen: de ecosystemen van de diepzee zijn kwetsbaar en herstellen zich maar langzaam. Ruimtemijnbouw biedt kansen voor de verdere ontwikkeling van de ruimtevaart, maar kan op afzienbare termijn weinig bijdragen aan de oplossing van schaarste. De ontginning van andere hemellichamen mag zeker geen excuus worden voor het doorgaan met verspillen van aardse hulpbronnen. Het grootste deel van de oceaانبodem en de ruimte vallen niet onder de soevereiniteit van een staat, maar behoren tot de *global commons*. Er zijn internationale afspraken nodig voor verantwoorde grondstoffenwinning in

dit mondiale gemeengoed. Voor de oceanbodem bestaan zulke afspraken wel, voor de ruimte nog niet. Daarmee dreigt de winning van grondstoffen in de ruimte zich tot conflictstof te ontwikkelen.

In een drietal artikelen hebben Richard Wouters en Liesbeth Bener de kansen en risico's van ruimtemijnbouw beschreven. Zij interviewden tevens experts over diepzeemijnbouw. Omdat klimaatverandering zonder twijfel het meest urgente milieuprobleem is, laten we geen kans onbenut om het verband tussen grondstoffenpolitiek en de energietransitie te benadrukken. Een circulaire economie, met minder primaire en meer gerecyclede grondstoffen, levert enerzijds energiebesparing op. Volgens sommige schattingen kan een kwart van de volgens het klimaatverdrag van Parijs benodigde vermindering van de uitstoot van broeikasgassen worden verwezenlijkt door zorgvuldiger om te gaan met grondstoffen. Anderzijds vergt de grootschalige inzet van hernieuwbare energietechnologieën méér metalen. Dat maakt een zuiniger productontwerp en recycling des te belangrijker, vooral van de meest schaarse metalen.

2. Fosfaat

Het grondstoffenproject draait niet alleen om metalen, maar ook om fosfaat. Deze schaarse grondstof is onmisbaar voor de voedselvoorziening. Ook aan het sluiten van de fosfaatkringloop is in 2016 aandacht besteed. Tevens zijn de voorbereidingen gestart om dit project voort te zetten in 2017.

3. De Circulaire Economie

Het in 2014 door Socrates Schouten voor Bureau de Helling geschreven boek *De Circulaire Economie* vormde in zeker zin de opmaat voor het grondstoffenproject. Van dit uitverkochte boek verscheen begin 2016 een tweede, herziene editie bij uitgeverij Leesmagazijn. Deze editie is in februari gepresenteerd in Pakhuis De Zwijger in Amsterdam.

4. Resultaten

Wouters en Bener proberen hun onderzoek op het gebied van grondstoffen relevant te maken voor GroenLinksers op alle politieke niveau's:

Europees

- Wouters heeft de EGP-delegatie van GroenLinks bijgestaan tijdens de Council van de EGP in Utrecht, in mei 2016, waar onder meer een resolutie over de circulaire economie werd besproken. De resolutie is door GroenLinks met succes aanschepst, onder meer wat betreft de noodzaak om meer fosfaat te recyclen. Dat vergt ook actie op Europees niveau.
- Wouters heeft met Europarlementariër Bas Eickhout een opiniestuk geschreven over het belang van een betere recycling van metalen voor de energietransitie. Dit artikel vormde een bijdrage aan het publieke debat over het Actieplan Circulaire Economie van de

Europese Commissie. (In maart 2017 heeft het Europees Parlement de recyclingdoelen van de Commissie aangescherpt, ook voor metalen.)

- Een van de artikelen over ruimtemijnbouw verscheen in het Engels in de *Green European Journal*, het blad van de aan de Europese Groene Partij gelieerde Green European Foundation. De redactie van de Journal heeft het artikel ook in het Frans laten vertalen en drukken, om een grotere groep (groene) lezers te bereiken. Beneder en Wouters waren aanwezig bij de lancering van de Journal-editie in Brussel en gaven elk een kort video-interview.
- Eind 2016 heeft Wouters samenwerking gezocht met de GroenLinks-delegatie naar de Europese Groene Partij (EGP) en de Duitse Groenen om te gaan werken aan een resolutie over het beheer van *global commons* (oceanen, Antarctica en de ruimte) voor het EGP-congres in maart/april 2017 te Liverpool. Deze resolutie is inmiddels unaniem aangenomen door de op het congres verzamelde Europese groene partijen.

Landelijk

- In het eind 2016 door het GroenLinks-congres vastgestelde programma voor de Tweede Kamerverkiezingen van maart 2017 krijgt de circulaire economie meer aandacht dan in eerdere programma's. Dat is mede de verdienste van de medewerkers van Bureau de Helling die meeschreven aan het programma.
- Wouters hielp het Milieunetwerk GroenLinks bij het organiseren van een Energieconferentie in juni 2016. Al bij de voorbereiding kwam het voorstel tot verhoging van de afvalstoffenbelasting, teneinde recycling rendabeler te maken (en daarmee zowel grondstoffen als energie te besparen), bovendrijven. Dit voorstel heeft het verkiezingsprogramma gehaald.
- Wouters heeft de Tweede Kamerfractie suggesties geleverd voor een initiatiefnota over de circulaire economie. Dat plan is uiteindelijk niet gelanceerd.

Lokaal/regionaal

- In samenwerking met Jasper Groen (GroenLinks, gemeenteraadslid in Amsterdam,) zijn drie opiniestukken gepubliceerd: twee over circulair bouwen en een over fosfaatterugwinning op lokaal en regionaal niveau. Het artikel over circulair bouwen in *Het Parool* was aanleiding voor Pakhuis De Zwijger om een debat te organiseren over de rol van circulair bouwen bij de ontwikkeling van nieuwe woonwijken in Amsterdam. Namens Bureau de Helling voerde Jasper Blom het woord bij dit debat. (De gemeenteraadsfractie van GroenLinks in de hoofdstad boekte kort nadien gedeeltelijk succes: Amsterdam gaat inzetten op 'circulair slopen'.)
- Wouters nam deel aan twee bedrijfsbezoeken van de Duurzaamheidswerkgroep van GroenLinks Amsterdam, aan Waternet en het Afvalenergiebedrijf.
- Eind 2016 zijn Beneder en Wouters gestart met de voorbereiding van het symposium 'Circulair met fosfaat'. Die bijeenkomst, in mei 2017, is met name gericht op schrijvers van

lokale programma's voor de gemeenteraadsverkiezingen van maart 2018, op gemeenteraadsleden en op waterschapsbestuurders.

Mede dankzij de suggesties die Bureau de Helling vanaf eind 2016 aanleverde aan de redactiegroep bevat het basisprogramma van GroenLinks voor de gemeenteraadsraadverkiezingen een rijkdom aan voorstellen om in steden en dorpen te werken aan de circulaire economie en de energietransitie.

5. Publicaties

Jasper Blom & Jasper Groen, 'Amsterdam pak je kans: bouw circulair', in: *CoBouw*, 24.2.2016

Socrates Schouten, *De Circulaire Economie: waarom productie, consumptie en groei fundamenteel anders moeten*, uitgeverij Leesmagazijn, 2016

Jasper Blom & Jasper Groen, 'Bouwen in de stad moet ambitieuzer', in: *Het Parool*, 2.3.2016

Bas Eickhout & Richard Wouters, 'We moeten af van de wegwerpeconomie', in: *Trouw*, 4.3.2016

Quentin Boulanger & Richard Wouters, 'Samenwerkingsverdrag helpt Oekraïne energie besparen', *www.sargasso.nl*, 5.4.2016

Liesbeth Beneder & Richard Wouters, 'Zeventien metalen zijn echt schaars – interview met Theo Henckens', *www.bureaudehelling.nl*, 27.4.2016

Jasper Groen & Richard Wouters, 'Amsterdam, wees zuiniger op fosfaat', in: *Het Parool*, 31.5.2016

Liesbeth Beneder & Richard Wouters, 'Kosmische goudkoorts in goede banen leiden', in: *Algemeen Dagblad*, 9.6.2016

Rosalie Smit, 'Van wegwerp naar waarde', in: *Nederlands Dagblad*, 13.8.2016

Liesbeth Beneder & Richard Wouters, 'Ruimtemijnbouw: grondstof voor conflict', *www.downtoearthmagazine.nl*, 26.10.2016

Liesbeth Beneder & Richard Wouters, 'Cosmic Bonanza – Mining in Outer Space', in: *Green European Journal*, vol. 14, 28.11.2016

Liesbeth Beneder & Richard Wouters, 'l'Extraction Minière dans l'Espace, une Aubaine Cosmique?', overdruk bij *Green European Journal*, vol. 14, 28.11.2016

Liesbeth Beneder, *The Corporate Race for Resources in Space* (video-interview), YouTube-kanaal Green European Foundation, 22.3.2017

Richard Wouters, *Cosmic Bonanza: Mining in Outer Space* (video-interview), YouTube-kanaal Green European Foundation, 22.3.2017

Europese Groene Partij, *Europe's contribution to protecting global commons: the high seas, Antarctica and outer space*, resolutie van het EGP-congres, 2.4.2017

De meeste van de genoemde artikelen zijn tevens te lezen op onze website:

www.bureaudehelling.nl/grondstoffen

Green Values, Religion & Secularism

Voor een uitgebreide beschrijving, zie het eindrapport over het project bureaudehelling.nl/publicaties/greenvalues. Dit project startte in 2015 en werd in 2016 vervolgd door Erica Meijers. Doel van dit project was om de visie van de Groenen in Europa op religie, secularisme en politiek te inventariseren en het thema op de agenda van groene partijen in Europa te zetten. In veel groene partijen is religie een taboe of op zijn minst een heikel onderwerp.

Thema's

In 2016 werden de uitkomsten van het in 2015 geproduceerde boek *Green Values, Religion & Secularism* op verschillende plaatsen in Europa besproken. Ook nu weer viel op dat de grote thema's overal terugkomen (onderwijs, islam, immigratie, plurale samenleving en de scheiding van kerk en staat), maar dat de contexten en achtergronden per land enorm van elkaar verschilden. De resoluties uit het eindrapport worden in 2017 aan het partijbestuur van GroenLinks voorgelegd. Voor meer informatie over de buitenlandse en de uitkomsten en aanbevelingen van het project verwijzen we u naar het eerdergenoemde eindrapport.

Het project *Green Values, Religion & Secularism* in de media in 2016:

Publicaties van Erica Meijers

Erica Meijers, 'Ruimte voor Hoop', *Ophef*, tijdschrift voor hartstochtelijke theologie, december 2016, p. 26-32.

Engelse versie: The space of hope. Lecture at the School for Ecumenics, Trinity College Dublin, 10.11.2016 http://gef.eu/fileadmin/user_upload/The_Space_of_Hope_Erica_Meijers.pdf
<https://bureaudehelling.nl/artikel/the-space-of-hope>.

Erica Meijers, Interview with Meyrem Almaci, „Kiedy w końcu przejdiesz przez ten most?” *Miesięcznik Ewangelicki* – (Evangelic monthly) special edition on Islam, december 2016. (translation from English Bartłomiej Kozek).

Rien Fraanje and Erica Meijers, 'Meer religie als antwoord op terreur', *NRC Handelsblad*, 22.8.2016. <http://www.nrc.nl/nieuws/2016/08/22/meer-religie-als-antwoord-op-terreur-3863938-a1517278>.

Erica Meijers, 'Critique of heaven and Earth. Equality, Religion and Political Emancipation according to Karl Marx' (Lecture at Queens University Belfast, July 2016)
<https://bureaudehelling.nl/artikel/critique-of-heaven-and-earth>

Also published as: 'Kritiek van Hemel en aarde. Gelijkheid, religie en politieke emancipatie volgens Karl Marx'. <https://bureaudehelling.nl/artikel/kritiek-van-hemel-en-aarde>.

Erica Meijers, 'Waarom politici moeten nadenken over religie', 9.2.2016. <http://bureaudehelling.nl/artikel/waarom-politici-moeten-nadenken-over-religie>.

Erica Meijers, 'Politiek weet veel te weinig van religie', *Centraal Weekblad* 64, 3 (5.2.2016), 24.

Erica Meijers, 'Ontwikkel een andere partijcultuur. Interview met Bettina Jarasch.', 11.1.2016. <https://bureaudehelling.nl/artikel/ontwikkel-een-andere-partijcultuur> (translation from German: Erica Meijers.)

Nuala Ahern and Erica Meijers, (eds), *Green Values, Religion and Secularism*, Brussels/Utrecht/Dublin, Green European Foundation, Irish Green Foundation, Bureau de Helling, 2016. ISBN 978-90-72288-58-5

Publicaties door anderen

Yfke Nawyn en Bas Joosse, 'Geen restricties maar ruimte voor religie. Symposium over de rol van religie in de samenleving', *De Linkerwang*, december 2016, p. 4-6.

http://www.linkerwang.nl/CMS/wp-content/uploads/2016/11/DLW-DEC-2016-NR-5-p4_7.pdf

Theo Brandt, 'Oog voor inspiratie én voor religie als publieke factor. 'Politiek-religieuze vragen aan de orde stellen'', *De Linkerwang*, October 2016, p. 6-9.

Bartłomiej Kozek, 'Wiara, Zieloni, Dialog', *Zielonewiadomosci*, 28 October 2016.

<http://zielonewiadomosci.pl/tematy/neutralosc/wiara-zieloni-dialog/>

De Nachtzoen van Erica Meijers. Interview on Religion and Politics (en ons boek), tv-interview 23.5.2016. http://www.npo.nl/de-nachtzoen/23-05-2016/VPWON_1257456

Bartłomiej Kozek, 'Wiara, Nadzieja, Eko polityka', (review of *Green Values, Religion and Secularism*), *Zielone Wiadomości*, 13.3.2016.

<http://zielonewiadomosci.pl/tematy/neutralosc/wiara-nadzieja-ekopolityka/>

Jurgen Tiekstra, "Erica Meijers pookt de discussie onder groenen op. 'Religie heeft voor GroenLinks geen prioriteit'", *VolZin*, maart 2016, p. 10-13.

Colet van der Ven, Interview met Erica Meijers, TV interview *De Nieuwe Wereld* over *Green Values, Religion and Secularism*, 17.1.2016.

http://www.npo.nl/de-nieuwe-wereld/17-01-2016/VPWON_1257286/POMS_EO_3057843

Michael Koornneef, 'Enkel de fundamentalistische vorm van religie krijgt aandacht', *Nieuw Wij*,

Interview with Erica Meijers 17.1. 2016. <http://www.nieuwwij.nl/interview/enkel-fundamentalistische-vorm-van-religie-aandacht/>

<http://ewangelicki.pl/intro/bog-islam-naszym-bogiem-zapowiedz/>

Lucas Skurczyński, 'Ostolski: Ekopolityka będzie uduchowiona albo nie będzie jej wcale', (interview Adam Ostolski), *Kontakt*, (Polish catholic quarterly), 7.3.2016. (original Polish tekst)

<http://magazynkontakt.pl/ostolski-ekopolityka-bedzie-uduchowiona-albo-nie-bedzie-jej-wcale.html>

Bartłomiej Kozek, 'W Poszukiwaniu "Kościoła otwartego" (interview Agnieszka Kościańska), *Zielone Wiadomości*, 15 January 2016. (original Polish tekst)

<http://zielonewiadomosci.pl/tematy/neutralosc/w-poszukiwaniu-kosciola-otwartego/>

Tijdschrift de Helling

Zie voor een uitgebreide reportage het jaarverslag van tijdschrift de Helling op www.bureaudehelling.nl/over-ons

De edities

Tijdschrift de Helling verscheen in 2016 vier keer in druk. Een deel van de artikelen verscheen tegelijkertijd of vlak erna ook online op www.bureaudehelling.nl. In 2016 besprak de Helling de volgende thema's:

Lentenummer: Veerkracht

Is deze uit de ecologische beweging opgekomen term bruikbaar als frame voor groene en progressieve politiek? Een onderzoek.

Oplage 1400.

Zomernummer: Trots op Zuid

Wat betekent burgerschap en politieke betrokkenheid op Rotterdam-Zuid?

Oplage 1400.

Herfstnummer: Voedsel

Hoe kunnen we de wereld voeden zonder haar te vernietigen? Over de productie, distributie en consumptie van voedsel.

Oplage 1450.

Winternummer: Big Data

Kan de politiek grip krijgen op de omgang met grote hoeveelheden data en alle vragen die daar mee samenhangen?

Oplage 1400.

Het zomernummer is op 30 juni gepresenteerd in verhalenhuis Belvedere in Rotterdam, met medewerking van de fractievoorzitter van GroenLinks in Rotterdam, rappers en actieve burgers op Zuid. Het herfstnummer deed dienst als bijlage bij de gezamenlijke jaarlijkse conferentie van de Eerste Kamerfractie en Bureau de Helling op 4 november in Den Haag (meer hierover zie 'project 3: agro-ecologie') en was aanleiding voor een avond van het landbouwnetwerk van GroenLinks. Het winternummer was aanleiding voor een overleg van de GroenLinks-werkgroep Exact en de permanente programmacommissie om zich te beraden over een technologie-agenda voor GroenLinks en het beleid ten aanzien van robotica. Een conferentie voor 2017 is in voorbereiding. De Helling werd in een aantal amendementen op het partijcongres van december 2016 als bron geciteerd.

Abonnees

Na de opschoonacties in 2014 en 2015 is het abonneebestand in 2016 stabiel gebleven, dus niet verder gedaald. Vanaf november heeft Bureau de Helling een nieuwe medewerker, Anne Janssens, die zich speciaal gaat richten op abonneewerving en promotie van de Helling (en andere producten van Bureau de Helling). Dat biedt verlichting in het urenpakket van de hoofdredacteur en zal in 2017 hopelijk een gunstig effect geven voor het abonneebestand.

Redactiestatuut

In 2016 vond gedurende het gehele jaar discussie plaats over de positie van de redactie binnen Bureau de Helling en de relevantie van de Helling voor GroenLinks. Er vonden verschillende besprekingen plaats tussen de redactie, de uitgever (directeur van bureau de Helling) en de Raad van advies. Eenmalig werd een ronde tafel georganiseerd met betrokkenen uit verschillende geledingen van de partij. Tenslotte werd Joost Lagendijk als adviseur aangetrokken. De resultaten van dit proces worden in 2017 zichtbaar met een nieuw redactiestatuut en een nieuw format van het blad, dat niet langer als themadossier zal verschijnen.

Publicaties Erica Meijers rondom tijdschrift de Helling:

(met Socrates Schouten), 'Marleen Stikker: "Politieke agenda voor technologie ontbreekt". Interview, *de Helling*, jrg. 29, nr. 4 (winter 2016), thema Big Data, p. 8-13.

'Kleur bekennen'(redactioneel), *de Helling*, jrg. 29, nr. 4 (winter 2016), thema Big Data, p.4-5.

'Eten in de stad. Voedselpolitiek in Amsterdam', *de Helling*, jrg. 29, nr. 3 (herfst 2016), thema voedsel, p. 61-63.

Wat is ons eten ons waard? (redactioneel), *de Helling*, jrg. 29, nr. 3 (herfst 2016), thema voedsel, p. 4-5.

(met Judith Bokhove), 'Koester actieve Burgers met compassie voor Zuid', *Algemeen Dagblad Stad Rotterdam*, opinie, 13.8.2016.

(met Farid Tabarki), 'Echte participatie vraagt om andere politiek' politici op Zuid, *de Helling*. jrg. 29, nr. 2 (zomer 2016), thema Trots op Zuid, p. 60-63.

'Fokje Wierdsma: schoonheid in de chaos'. Reportage *de Helling*. jrg. 29, nr. 2 (zomer 2016), thema Trots op Zuid, p. 40-43.

(Martine Velez), 'Linda Malherbe: de magie van verhalen', *de Helling*. jrg. 29, nr. 2 (zomer 2016), thema Trots op Zuid, p. 21-24.

'Wie luistert?' (redactioneel), *de Helling*. jrg. 29, nr. 2 (zomer 2016), thema Trots op Zuid, p. 4-5.

'Vasten als verzet', in: Enis Odaci (red.), *Ramadangedachten*, Stichting Humanislam 2016.

'Arjan Vliegthart: "Vertrouwen geeft burgers veerkracht"', Interview, *de Helling*, jrg. 29, nr. 1 (lente 2016), thema Veerkracht, p. 33-36.

'Bouwsteen, geen etiket' (redactioneel), , *de Helling*, jrg. 29, nr. 1 (lente 2016), thema Veerkracht, p. 4-5.

Green European Journal

Namens Bureau de Helling en de Helling was Erica Meijers lid van de redactie van de Green European Journal. Artikelen (en auteurs) werden uitgewisseld tussen de Helling en dit tijdschrift en artikelen uit de Helling verschenen in vertaling in de media van andere politieke stichtingen in Europa. Verschillende medewerkers en stagiaires van Bureau de Helling droegen bij aan de website en het tijdschrift van de Green European Journal. Ook werden voorbereidingen getroffen voor het opzetten van een netwerk van redacteurs van groene tijdschriften in Europa.

Hellingproef

Hellingproef zijn de jongeren van Bureau de Helling en richt zich op studenten en starters die geïnteresseerd zijn in groene en linkse politiek. Dit 'jong wb' organiseerden in 2016 enkele inhoudelijke en interactieve activiteiten op het raakvlak tussen wetenschap, politiek en debat. Zo vond er een symposium over big data, een symposium over belastingontwijking, een debat over genetische modificatie en een lezing over radicalisering en re-integratie plaats. De verslagen van de activiteiten van Hellingproef vindt u in dit overzicht: <https://bureaudehelling.nl/hellingproef/verslagen>.

Communicatie en netwerken

In 2015 werd begonnen met een herontwerp van de website van BdH. Dit project vond plaats onder leiding van Marijn Bouwmeester en zij werkte hierbij samen met een ontwerpbureau (De Ruimte) en een websitebouwer. In 2016 is de nieuwe site van Bureau de Helling live gegaan. Op deze nieuwe webomgeving zijn debatten beter thematisch te structureren en zijn dossiers makkelijker op te vragen. Daarnaast is het mogelijk om tijdschrift de Helling beter online te profileren en is het eenvoudiger geworden om een abonnement af te sluiten.

De site www.bureaudehelling.nl functioneert voornamelijk als podium voor de evenementen en publicaties van BdH, en nodigt daarnaast uit tot debat binnen en buiten GroenLinks op de thema's van het Bureau. In de aanloop naar het vaststellen van het verkiezingsprogramma van GroenLinks heeft de site van BdH gediend als podium voor discussie. Middels 18 artikelen, van auteurs met en zonder partijkaart, werd er gereageerd op het concept-verkiezingsprogramma en gediscussieerd over aanscherpingen hiertoe van allerlei aard. Alle artikelen zijn hier te vinden:

www.bureaudehelling.nl/uitgelicht/verkiezingsinzet.

Direct na het lancering van de nieuwe site had deze te kampen met wat kinderziektes. Dat verklaart dat in 2016 bureaudehelling.nl wat minder paginaweergaven had dan in 2015: +- 100.000 om 120.000. Op social media zag Bdh wel groei. Zo doorbrak het Twitter-account de grens van 2000 volgers.

Bureau de Helling heeft nauwe contacten met de Green European Foundation (GEF). Anne de Boer is lid van het bestuur van de GEF en Erica Meijers lid van de redactie van de Green European Journal, het online-tijdschrift van de GEF. Net zoals in 2015 verschenen er verschillende bijdragen van medewerkers van Bureau de Helling in het Green European Journal. Vice versa verschenen bijdragen van de redactie of het netwerk van de Green European Journal in De Helling en op de website.

Annex 1: Officiële gegevens

Naam en zetel

De officiële naam van het Wetenschappelijk Bureau is *Stichting Wetenschappelijk Bureau GroenLinks* (KvK-nr 41209114), zij opereert onder de naam *Bureau de Helling*.

Postadres: Postbus 8008, 3503 RA Utrecht

Bezoekadres: Oudegracht 312, 3511 PK Utrecht16

T: 030 - 23 999 00 / E: info@bureaudehelling.nl / www.bureaudehelling.nl

Doelstelling (zoals vermeld in de statuten):

2.1 De doelstelling van Bureau de Helling is: (a.) het op grond van een aanwijzing door het bestuur van de vereniging GroenLinks verrichten van politiek-wetenschappelijke activiteiten, zoals bedoeld in artikel 3 leden 3 en 4 van de Wet Subsidiëring Politieke Partijen; (b.) het bijdragen aan de ontwikkeling van een op duurzame ontwikkeling gerichte internationale politiek. De Stichting dient, in verband met het bepaalde in artikel 3 lid 4 van de Wet Subsidiëring Politieke Partijen, in hoofdzaak politiek-wetenschappelijke activiteiten te verrichten.

2.2 De Stichting tracht dit doel te bereiken door:

het binnen en buiten GroenLinks stimuleren van de meningsvorming en discussie over het gedachtegoed van GroenLinks, met als uitgangspunt dat GroenLinks een open politieke partij is met een levendig discussieklimaat;

het organiseren van debatten over politieke thema's;

het leveren van een bijdrage aan de vernieuwing van politieke programma's van GroenLinks;

het ontwikkelen van visies, ook op lange termijn;

het uitgeven van publicaties, waaronder het periodiek "De Helling"; en verder

het uitvoeren van alle handelingen die wenselijk, nodig, gebruikelijk of verwant zijn met het vorenstaande doel.

Formatie

Jasper Blom, directeur/bestuurder (24 uur per week) tot 31 mei 2016

Rosalie Smit, directeur/bestuurder interim (12 uur per week)

Erica Meijers, stafmedewerker en hoofdredacteur tijdschrift *de Helling* (32 uur per week).

Richard Wouters, stafmedewerker (32 uur per week)

Marijn Bouwmeester, stafmedewerker/chef de bureau (32 uur per week) tot het najaar 2016.

Anne Janssens, medewerker media en bureau (24 uur per week) vanaf december

Anne de Boer, stafmedewerker, m.n. Stichting Bureau de Helling Democracy Development Abroad (32 uur per week)

Stagiaires / vrijwilligers:

Liesbeth Beneder (vrijwilliger), 1 februari - heden

Petra van der Kooij (stagiair)

Elvi Kleyn (stagiair)

Laura Vermeulen

Hichem Touati

Friso van der Klaauw

Renée Verberne

Raad van Advies

De Raad van Advies (RvA) adviseert over de algemene gang van zaken bij Bureau de Helling. In 2016 vergaderde de RvA drie keer met de staf van Bureau de Helling. Ruard Ganzevoort heeft de RvA verlaten. Nevin Ozutok is door de RvA benoemd tot nieuwe voorzitter van de RvA.

Leden: Jessie Bokhoven, Martien Das, Albert Faber, Ruard Ganzevoort, voorzitter RvA (tot oktober), Anita de Horde Nevin Özutök (voorzitter RvA), Theo Verstrael, Jeroen Postma,

Hellingproef (bestuursinformatie)

Laura Vermeulen, (voorzitter), Kayin Venner (secretaris), Jente Fabriek (penningmeester), Oskar de Roos, Elisabeth IJmker en Ruben Keijser.

Colofon De Helling

Redactie: Erica Meijers (hoofdredacteur), Bas Eickhout (tot de zomer), Herman Meijer, Farid Tabarki, Rens van Tilburg, Mei Ling Liem (tot de zomer), Socrates Schouten Bart Stuart Alderik Visser, Rutger Groot Wassink (tot de zomer), Natasja van der Berg.

Portretfotograaf bij de interviews: Peter Valckx

Ontwerp en beeldredactie: Mark Schalken, De Ruimte Ontwerpers. Druk: Drukkerij de Raddraaier op 100% recycled papier.

Binding en verzending: APG (via Sandd)

Annex 2: Financieel Jaarverslag

In een apart bestand is het financiële jaarverslag van Bureau de Helling te vinden.